

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 137 2016

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg
Göteborg: Lisbeth Larsson
Köpenhamn: Johnny Kondrup
Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius
München: Annegret Heitmann
Oslo: Elisabeth Oxfeldt
Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin
Tartu: Daniel Sävborg
Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal
Zürich: Klaus Müller-Wille
Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Andreas Hedberg (recensioner)
Biträdande redaktör: Ljubica Miočević

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Svenska Akademien, Vetenskapsrådet och Sven och Dagmar Saléns Stiftelse

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2017 och för recensioner 1 september 2017. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–36–0

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2017

Som erindret af alle danske læsere med en fortid i den gymnasieskole, der *dannede* sine elever, var der en sommer, 1832, hvor følelserne blev stillet på højkant i Hørsholm. Heiberg var der med sin unge frue Johanne Luise, og husvennen Hertz var der også og modulerede sine følelser for hende i bellmanske ord og toner. Dette er startpunktet hos Søren Sørensen, der citerer FE 77, "Klang, mina flickor" (med en vist utilsigtet fordobling af strofe 4), hvorefter han tager fat på at vise, at især Bellman-musikken har "haft gennemslag" i dansk åndsliv; ja, endda pointerer han, at "centrale dele af dansk selvforståelse til forskellige tider" bæres frem just af melodien til FE 77. Men hvad vil det overhovedet sige, at "epistlens melodi og meget af dens tilgrundliggende tanke har lagt sig ind i dansk kulturhistorie"? Er det virkelig med Fredmans fortrædeligheder "som versemål, at man kan "se udviklingen", som det s. 569 hævdes i optakten til en 14 linjer lang sætningsguirlande, som indholdsmæssigt varierer, hvad der er blevet sagt et par gange før, s. 560 og 563? Sørensen gennemgår "Posthuset i Hirschholm" ret så nydeligt. Den er ikke fredmansk vild, tværtom, og følger til, at den jo kan rumme et signal til Heiberg om, at Hertz nok skal holde fingrene fra fru. Her må man rigtignok antage en fremskrivning til en situation, hvor husvennen undgår at få klø af ægtemanden, idet Fredman jo faktisk får klø af den kvindeglade Alicant-skipper. Giver det mening? Og giver det mening at antage et indholdsmæssigt fællesskab mellem epistlen og tekster som Edvard Lembeckes "Blev nu til Spot dine tusindaars Minder" og Anders Dolleriis' "Nu rinder sol i vælde fra skyen"?

Bogens tre sidste bidrag er "komparative", men også vidt forskellige. Den tyske dramatiker Carl Zuckmayer fik i 1938 opført stykket *Ulla Winblad oder Musik und Leben des Carl Michael Bellman*, som gik i glemmebogen trods en ny opførelse i Groningen i 1953, og som i øvrigt sammenblander bohemetrak fra den historiske Bellman og den fiktive Fredman og især lykkes med portrættet af Ulla. Hvilket er emnet for Sven Hakon Rossels bidrag.

Ikke mindre interessant forekommer Rainer Maria Rilkes ode til Bellman, som Annelise Ballegaard Petersen beskæftiger sig med. Tilfældet bragte i 1915 Rilke i kontakt med en tyskgift dansk kvinde, Inga Junghanns, der sang Bellman for ham (og siden oversatte hans bog om Malte Laurids Brigge til dansk). Oden kredser om døden, men uden den angst, som martrer Fredman selv i den seksuelle akt; den insisterer "på sanseligheden og

dennesidigheden" og på, at livet fuldbyrder sig just i døden.

Rosinen i pølseenden er Per Erik Ljungs lundsisk-elegante redegørelse for Gunnar Ekelöfs samliv med Bellman og den stockholmske 1700-talskultur. At Ekelöf var en passioneret kender af denne arv kommer frem i hans essayistik, men også ofte i digtningen, som det fremgår af Ljungs nærlæsninger af to tekster fra samlingerne *Strountes* og *En Målna-elegi*. Ljung taler ligefrem om en "hvisken og tiskan" på langs op og ned gennem generationerne og om en igangværende tilbageerobring af kulturen. "Når det gælder Bellman, er vi ganske mange som holder liv i maskineriet." Med hvilken formulering der jo altså bliver sat punktum for hele denne i alle henseender tungtvejende bog.

Aage Jørgensen

Marie Öhman, *Det mänskligas natur. Posthumanistiska perspektiv hos Lars Jakobson, Peter Hæg och Kerstin Ekman*. Gidlunds förlag, Möklinta 2015.

Det mänskligas natur börjar med en inledning som positionerar projektet inom den accelererande miljökrisen i decennierna runt sekelskiftet 2000, och specifikt den roll humanismens centrering av "människan" har spelat i denna utveckling. Detta är dock en föreställning som nu utmanas, menar Marie Öhman, av ett paradigmskifte som innebär att humanismen är på väg att övergå i en posthumanism. Denna process hänger samman med den växande betydelsen av miljö- och djurrättsrörelsen, kontinental-filosofisk subjektscritik, den så kallade språkliga vändningen inom humanvetenskaperna, och teknologiska och naturvetenskapliga framsteg som problematiserar gränserna mellan mänskligt och icke-mänskligt.

Det övergripande syftet med studien är "att utforska fenomenet [posthumanism] och diskutera dess idéinnehåll med utgångspunkt i ett urval litterära texter" (12), någonting som görs i två olika steg. Dels undersöks övergången från humanism till posthumanism genom en definition av vad posthumanismen innebär som begrepp, samt av en redegørelse för de humanistiska respektive posthumanistiska tankekomplexens framväxt, karaktäristik och inbördes relation. Dels diskuteras fenomenet genom litteraturvetenskapliga analyser av ett antal texter skrivna av Lars Jakobson, Peter Hæg och Kerstin Ekman, vilka har valts för att de "i nå-

got avseende diskuterar det mänskliga i relation till det icke-mänskliga” (13).

Redan i detta inledande skede av *Det mänskligas natur* är det lätt att bli förtjust över den uppenbara aktualiteten i det projekt som förutskickas, samt även över Öhmans lättillgängliga och tydliga språk. Dock skulle förmodligen den skeptiske läsaren ha behövt en något längre inledning för att övertygas av Öhmans grundantagande: att posthumanism är ett relevant begrepp, och att det betecknar någonting som är värt att undersöka. Personligen har jag den övertygelsen med mig sedan tidigare, och studiens syfte framstår därmed redan som meningsfullt. Jag hade ändå gärna sett en diskussion om förhållandet mellan posthumanism och litteratur, en mer utförlig motivering av varför studier med denna infallsvinkel är relevanta att utföra inom litteraturvetenskapen, samt en redogörelse för vad litteraturstudiet kan tillföra posthumanismen som teoretiskt idékomplex och politisk realitet. I det akademiska studiet av litteratur är ju antropocentrism en grundläggande och konstituerande norm, och en vidare contextualisering kunde förvisso ha gett Öhmans studie större betydelse.

Efter de inledande avsnitten i *Det mänskligas natur*, som sammanfattningsvis ger en god bild av projektets utgångspunkter och syfte, så övergår Öhman till att redogöra för begreppet posthumanism avseende såväl historik som användning. Detta är en informativ skissering, även om översikten över det svenska posthumanistiska fältet är väl kortfattad och eklektisk (20). Också diskussionen om den särskiljande funktionen i prefixet ”post” i relation till ”humanism” har en klargörande funktion, medan det emellertid förblir dunkelt hur ”posthumanism” skiljer sig från ”anti-humanism”. Dessa definierande redogörelser fungerar dock utmärkt som förberedelser inför kapitel II och III, i vilka det redogörs för humanismens utgångspunkter och det posthumanistiska incitamentet. I dessa kapitel är det svårt att inte imponeras av Öhmans stora beläsenhet på området, förmågan att sammanfatta och begripliggöra abstrakta resonemang, samt att relatera dessa sinsemellan. Trots att diskussionen ibland förs något för snabbt – som på sidan 52, där Jacques Lacans teorier om seendet sammanfattas i en enda mening, utan referens – så bär redogörelserna i detta avsnitt på betydande pedagogiska kvalitéer.

Två betydelsefulla namn som emellertid saknas i Öhmans teoretiska översikt är Gilles Deleuze och Félix Guattari – forskare som förvisso inte helt

oproblematiskt kan inplaceras i det posthumanistiska fältet, men som haft betydande inverkan på problematiserandet av humanismens antropocentriska utgångspunkter, inte minst i förhållande till litteratur. Deleuze och Guattari återfinns inte förrän i bokens fjärde kapitel, i analysen av texter ur Jakobsons författarskap, och då med ytterligare en sådan beklaglig snabbhet som jag här ovan påpekade i samband med Lacan. Utan föregående introduktion och contextualisering låter sig ett så komplext begrepp som ”becoming (animal)” knappast förklaras som på sidan 73, där det ges 8 rader – och där referensen till *Mille Plateaux* fattas i bokens avslutande litteraturliste.

Analysen av Lars Jakobsons roman *Vännerna* (2010), som även inbegriper några av författarens noveller, är ett gott exempel på hur litterära gestaltningar kan belysa och undergräva den humanistiska antropocentrismens utgångspunkter. Samtidigt drar Öhman nytta av studiens teoretiska ramverk på sätt som tydliggör hur humanistisk och posthumanistisk filosofi kan användas för att lyfta fram och dra slutsatser avseende litterära narrativ. I detta kapitel följer Öhman den första av de tre ”posthumanistiska utvecklingsspår” som hon identifierat i det föregående kapitlet, nämligen en massiv teknologisk och vetenskaplig utveckling där cybernetik och bioteknik utgör centrala delar. I Jakobsons roman är det främst relationen människamaskin som problematiseras, bland annat i ett intressant resonemang utgående från det så kallade Turing-testet, som används för att avgöra datorers intelligens. Utifrån denna och andra diskussioner drar Öhman slutsatsen att i Jakobsons posthumanistiska värld så förefaller ”den materiella kroppen [överta] den humanistiska själens avgörande roll i definitionen av det mänskliga” (93). Närmandet mellan kropp och maskin får ontologiska konsekvenser.

Jag övertygas av Öhmans läsningar av Jakobsons texter, men vill peka ut en avsaknad av maktperspektiv avseende kategorier såsom kön, klass och ras. Dessa hade ytterligare kunnat fördjupa analyserna, exempelvis i relation till berättelsen om David som åker på romantisk weekend tillsammans med en fru som inte existerar, och som dessutom på denna resa uppvaktas av en ung kvinna vars sällskap han vid utcheckningen märker har satts upp på hotellräkningen. Ett annat exempel är den sekvens som i Öhmans bok återges på sidan 84, då maskinen som tvingas utge sig för att vara människa

för att accepteras av människor jämförs med invandrare ”på telemarketingjobb som säger att de heter Johan eller Lena, annars får de ingenting sålt”. Dessa skildringar återspeglar en annan del av den sociala verkligheten i den västerländska senmoderiteten än maktförhållandet mellan maskin och människa, och hade kunnat lyftas in för att fördjupa och kontextualisera analysen ytterligare.

Bristen på sådana kritiska perspektiv åtgärdas dock i bokens femte kapitel, som avhandlar Peter Høegs roman *Kvinnan och apan* (1996). Här berörs de epistemologiska frågeställningar som väckts av kontentalfilosofins subjekts- och kunskapskritik i relation till kategorierna art och ras i första hand, men också i samläsning med kön. I egenskap av forskare som själv positionerar mig delvis inom fältet människa-djurstudier så uppskattar jag den posthumanistiska infallsvinkeln på denna så missförstådda roman, och hoppas att Öhmans klarsynta och självständiga analys kan bidra till att den ges samma erkännande inom den nordiska kontexten som den redan har getts internationellt inom fältet HAS (human-animal studies).

Mot bakgrund av min egen positionering så måste jag dock peka på de etiska konsekvenserna av sammanklumpningen av ”det icke-mänskliga” som syns redan i de inledande teoretiska kapitlen, och som på analytisk nivå innebär att robotars respektive icke-mänskliga djurs särart inte ges tillräckligt stort utrymme. Som det ser ut idag kan ju robotar varken känna eller lida, medan detta är förmågor som de allra flesta djur i högsta grad har; denna omständighet innebär en avgörande skillnad. Att det ser ut som det gör i Öhmans bok förklaras förmodligen av den avslutande brasklappen i teorikapitlet, att analysen trots det ifrågasättande anslaget gentemot humanismens antropocentrism fokuserar på och relaterar resonemangen till ”människan” som begrepp (22). Detta är ett (alltför) vanligt tillvägagångssätt i posthumanistisk forskning, med direkta etiska och moraliska konsekvenser för förhållandet mellan mänskliga och icke-mänskliga djur på både individuella och strukturella plan. Förmodligen är jag dock orättvis som lastar Öhman för att hon i detta avseende följer konventionerna inom delar av det posthumanistiska fältet; redan bokens titel anger ju vad studien fokuserar: det *mänskliga* natur.

Det sjätte kapitlet innehåller bokens tredje analys, vilken behandlar Kerstin Ekmans romaner *Rövarna i Skuleskogen* (1988), *Händelser vid vatten* (1993) och den så kallade Vargskinnstrilogin (1999–

2003). Här är det miljörelensens ökade betydelse vid 1900-talets slut som utgör den posthumanistiska utgångspunkten, och Ekmans romaner läses därmed mot bakgrund av såväl naturvetenskapliga som eko- och moralfilosofiska tankegångar. Generellt sett blir jag övertygad av Öhmans analyser, och jag uppskattar att ekokritiken får visa sin användbarhet inom ramen för detta projekt. Men inte behöver detta innebära att naturen tillskrivs subjektivitet som den gör i Öhmans diskussioner? Är inte ”subjekt” ett väl antropocentriskt betingat ord att använda i detta sammanhang? ”Agens” torde ha motsvarat syftet bättre, varit mer i linje med resonemang inom ekokritiken, människa-djurstudier och posthumanismen som helhet.

Vidare tror jag att analysen skulle ha blivit mer stringent om den hade utgått från huvudsakligen en längre roman, vilken sedan kunde ha kompletterats med referenser till andra romaner eller till vissa kortare noveller eller essäer – som i kapitlen om Jakobson och Høeg. Med ett material som utgörs av fem digra romaner skrivna av en så komplex författare som Ekman gör Öhman det onödigt svårt för sig, och dessa analyser förlorar också i djup det som de vinner i bredd. Detta visas inte minst av att kapitlet om Ekman, trots det omfattande materialet inte är längre än de andra två analyserna, utan tvärtom kortare än diskussionen av *Kvinnan och apan*. Det är synd, för Karen Barad och Immanuel Lévinas är alltför sällan förekommande i litteraturstudier, och de analyser som i detta kapitel utförs med dessa intressanta tänkare kunde gärna ha fått mer utrymme. Med dessa invändningar framförda så är det ändå uppenbart att Öhman lyfter fram en väsentlig aspekt av Ekmans författarskap, nämligen den biocentriska ansats som problematiserar humanismens antropocentrism.

På ett mer övergripande plan skulle jag vilja lyfta fram tre punkter för diskussion. Dessa är återkommande i Öhmans bok, men blir inte riktigt föremål för en samlad och konsekvent analys trots att de enligt mig har relevans för projektet som helhet. Den första punkten jag vill formulera gäller skillnaden mellan att läsa metaforiskt (på djupet) alternativt figurativt, materiellt (på textens yta). Öhman har förvisso en genomgående diskussion om dessa olika läsarter, men främst då litteraturen ortvetydigt gestaltar den – som i Jakobsons novell ”Samboskap”, som diskuteras på sidan 142–144. Läsaren hade här behövt ett tydliggörande av den symptomatiska läsningens särart och historia gentemot ytläs-

ningen, samt även en diskussion av de konsekvenser som dessa båda tillvägagångssätt kan ha för läsningar av det icke-mänskliga, vare sig i form av robot, djur eller natur. Ett sådant resonemang kunde ha tydliggjort projektets metodologiska utgångspunkter, vilka överlag förblir förhållandevis vaga.

För det andra vill jag diskutera studiens syfte, vilket som jag ju tidigare har redogjort för, i bokens inledande kapitel förklaras vara ”att utforska fenomenet [posthumanism] och diskutera dess idéinnehåll med utgångspunkt i ett urval litterära texter” (12). Förutom att jag alltid finner det vagt irriterande med syftesformuleringar som innebär att det inte går att misslyckas (vilket jag säkert själv ibland kan anklagas för!) så vill jag påpeka att nog gör Öhman mer än så. Litteraturen har valts för att illustrera ”hur det posthumanistiska idékomplexet kommer till uttryck i samtidslitteraturen åtminstone i några fall” (12), men här erbjuds ju även nya läsningar av dessa texter, och det är värt att uppmärksamma. För att tydliggöra det nydanande i de förståelser som produceras i analyserna i *Det mänskligas natur* så skulle syftet dock ha behövt utvidgas, och sedan operationaliseras med mer exakta frågeställningar.

Slutligen skulle jag gärna ha sett en något mer utförlig diskussion om konsekvenserna av valet av material. Som illustration av det som Öhman kallar för ”utvecklingsspår” inom posthumanismen är det förvisso välvalt, och förenas av en tillkomstperiod runt sekelskiftet 2000. Men vad innebär det att två av författarskapen som analyseras är svenska och ett är danskt? Vad blir de metodologiska konsekvenserna av att Öhman diskuterar en roman vardera av Jakobson och Høeg, men fem av Ekman? Vad skulle resultatet ha blivit om Öhman valt texter som varit mer motspänstiga, som inte fallit så vackert in i de posthumanistiska utgångspunkterna? Sådana diskussioner skulle ha varit klagörande att få ta del av redan i studiens inledning, dels i relation till de enskilda analyserna, dels till projektet som helhet, inte minst med avseende på metod.

Med detta sagt så är det bara att gratulera Öhman till att ha utfört en gedigen studie inom det teoretiskt avancerade och politiskt aktuella fältet posthumanism, och till att denna bok är så förhållandevis lättillgänglig och väldisponerad. Manusset kunde ha behövt ytterligare en korrekturrunda, men som tur är så finns där inga större fel som försvårar läsningen. Då är det värre att det inte finns något index, detta så användbara instrument som borde finnas i varje vetenskaplig bok! Vi får hoppas att denna avsaknad inte avskräcker någon från

att använda *Den mänskliga naturen* som språngbräda för vidare utforskningar av den nordiska litteraturen i relation till de svåra frågor som samtiden ställer om människan i relation till teknologin, djuren och naturen.

Ann-Sofie Lönnngren